

**ЧАЛАВЕК І АБСТАВІНЫ
Ў ТВОРЧАСЦІ І. ЧЫГРЫНАВА І В. ШУКШЫНА
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ТВОРАЎ МАЛОЙ ЭПІЧНАЙ ФОРМЫ)**

Іван Чыгрынаў і Васіль Шукшын належаць да таго пісьменніцкага пакалення, творчае станаўленне і росквіт якога прыпалі на 60 – 70-я гг. ХХ стагоддзя. Час даволі супярэчлівы з таго пункту гледжання, што лёгка можна было паддацца ідэалагічным устаноўкам, спакусіцца моднымі тагачаснымі павевамі і стаць на шлях стварэння вобразаў – схем, павярхоўных ілюстрацый. На шчасце, вышэй пералічанае абмінула абодвух мастакоў слова, у творчасці якіх на першае месца выходзяць наступныя аб’екты і крытэрыі мастацкага даследавання: псіхалогія чалавека, свет яго думак і пачуццяў, крытычнае пераасэнсаванне вечных чалавечых каштоўнасцей, клопат пра адраджэнне духоўнасці, маральных асноў жыцця, эстэтычных прынцыпаў мастацтва. Спрыяла гэтаму агульная атмасфера ў краіне, дзе побач з цензурай і ідэалогіяй на пачатку 1960-х гг. пачынаюць афармляцца яўныя прыметы абнаўлення жыцця. Калі, напрыклад, у 1940 – 50-я гг. увага літаратуры была засяроджана на так званых сацыяльна – эканамічных, маральна – вытворчых праблемах, то на пачатку 1960-х гг. зыходным пунктам у аналізе чалавечых характараў і сітуацый становіцца не стаўленне чалавека да той ці іншай праблемы, а характар, узяты ў яго адносінах да адвечных традыцый народнага жыцця. У гэты час назіраецца павышаная цікавасць да характараў самабытных, супярэчлівых, да маральна – псіхалагічных калізій, што далёка выходзілі за межы звычайных вытворчых праблем і канфліктаў. Менавіта таму 1960-я гг. былі адзначаны значнымі поспехамі ў развіцці нацыянальных літаратур. Якасна новымі набыткамі вызначаюцца ў гэты час жанравыя формы так званай малой прозы, дзе адно з дамінуючых месцаў займае форма апавядання, адметнасцю якога «было тое, што яно амаль заўсёды знаходзілася на вастрыні грамадскіх падзей. Усебакова адлюстроўваючы гэтыя падзеі, яно адпавядала мастацкім і эстэтычным ідэалам, якія выпрацавала грамадства...» [1, с. 6]. У цэнтры ўвагі пісьменнікаў – чалавек з яго духоўным, маральным, псіхалагічным, грамадскім патэнцыялам. Менавіта такіх герояў мы бачым у лепшых апавяданнях Я. Брыля, І. Мележа, І. Пташнікава, М. Стральцова, Ю. Казакова, Ф. Абрамава, В. Распуціна, Я. Носава і інш.

Творчы пошук І. Чыгрынава і В. Шукшына ў цэлым ішоў у тым жа кірунку, што і творчы пошук многіх прадстаўнікоў так званага сярэдняга пакалення. У апавяданнях празаікаў даволі выразна выявіліся рысы, характэрныя для ранняга этапа творчасці гэтага пакалення: увага да паўсядзённага побыту герояў, да знешне няяркіх падзей і характараў, эмацыянальнае, лірычна завостранае ўспрыняцце з’яў рэчаіснасці. Агульныя факты біяграфіі (цяжкае ваеннае дзяцінства, ранняе пасталенне, кроўная сувязь са светам вёскі), шмат у чым падобны жыццёвы вопыт (школа, вучоба

ў ВНУ, першыя самастойныя крокі ў жыцці, літаратурныя ўплывы) – усё вышэй адзначанае садзейнічала таму, што творы маладых пісьменнікаў збліжаліся паміж сабой тэматычна і праблемна. Думаецца, што перш чым прыйсці ў вялікую прозу, І. Чыгрынаў і В. Шукшын свядома «адшліфоўвалі» сваё майстэрства ў жанры малой прозы, лічачы, што «апавяданне, асабліва ў яго мініформах, дысцыплінуе мастака ідэйна і эстэтычна, не дае думцы бескантрольна і бязмежна распывацца «па дрэве жыцця» [3, с. 280]. Менавіта матэрыялам для апавядання станавіліся «самы прстыя эпізод, выпадак, сустрэча... і чым прасцейшы гэты эпізод, выпадак, тым лепш, тым большая прастора для мастака» [4, с. 333]. Многія апавяданні І. Чыгрынава і В. Шукшына напісаны як нарысы, бо ў іх расказваецца пра сустрэчы з цікавымі людзьмі. Апавяданні, блізкія па форме да нарысаў, павінны былі, акрамя ўсяго іншага, узмацніць давер да жыццёвага матэрыялу, што быў пакладзены ў аснову твораў, меў яўныя рысы рамантызацыі ў характары герояў, жыццё якіх было багатае на запамінальныя падзеі і здарэнні.

Адно з цэнтральных месцаў у творчасці І. Чыгрынава і В. Шукшына займае вобраз жанчыны-маці, церпялівай, добрай, велікадушнай, чые светапогляд і лад жыцця сфарміраваліся ва ўмовах патрыярхальнай вёскі. Прынцып жыцця – саступаць, улагоджваць, супакойваць, мірыць, дагаджаць, гэта значыць – забяспечваць станоўчы мікраклімат у сям’і і наогул вакол сябе. Менавіта такую жанчыну-маці мы бачым у апавяданні «Мацярынскае сэрца». Віцька, галоўны герой твора, паехаўшы ў горад прадаваць сала, пазнаёміўся там з дзяўчынай, якая аказалася аферысткай і разам з сяброўкай абабрала хлопца. Добра, што ў патаемнай кішэні застаўся чырвонец, каб даехаць дадому. Крыўда і злосць на гарадскіх жыхароў прывялі да таго, што, яшчэ крыху выпіўшы для храбрасці, вясковы хлопец пачынае ўсё крушыць на сваім шляху. У выніку гэтага ён аказаўся ў КПЗ. Даведаўшыся аб тым, што здарылася, маці галоўнага героя прыкладае шмат намаганняў, каб вызваліць сына з бяды. Пры дапамозе прыёму рэтраспекцыі мы даведваемся, колькі выпрабаванняў выпадае на долю гэтай «сухой, двухжыльнай, лёгкай на нагу» жанчыны. Пяцярэх дзяцей нарадзіла маці Віцькі, які яшчэ быў грудным, калі прыйшла пахаронка на бацьку. Старэйшы сын загінуў на вайне, дачка памерла ад голаду ў пасляваенны час. Два хлопцы атрымалі рабочыя спецыяльнасці і жылі ў розных гарадах. Усю цеплыню сваёй мацярынскай душы маці аддае Віцьку, якога «выхадзіла з апошніх сіл, усё распрадала, але сына выхадзіла» [5, с. 342]. І вось зараз «яе крывіначка» чакае вырашэння свайго лёсу. На працягу некалькіх гадзін мы назіраем за ўчынкам і дзеяннямі простае вясковае жанчыны, якая паспявае пабыць і ў старшыні калгаса, і ў міліцыі, і ў пракуратуры і нават дабіцца дзесяціхвіліннай сустрэчы з сынам. Колькі светлай дабыні і мудрасці хаваецца за кожным учынкам і словам гэтай жанчыны, якая «нідзе не мешкала, не спынялася, каб наплакацца ўволю» [5, с. 351], колькі сціплай самаахвярнасці, мужнай цярдлівасці, шчырай спагадлівасці паўстае перад намі са старонак твора. У вобразе жанчыны-маці, звычайнай сельскай працаўніцы, Шукшын бачыць сапраўдную апору для чалавека ў вірунках

лёсу, яна для пісьменніка – увасабленне надзеі, мудрасці, дабрыні, міласэрнасці.

Галоўная гераіня апавядання «Пісьмо» – сталая жанчына, якая спрабуе дапамагчы дачцэ парадай. У пісьме яна дзеліцца сваім жыццёвым вопытам. Не асабліва цешачыся тым, што яе парады будуць карыснымі, галоўная гераіня ўпотаі спадзяецца на душэўны водклік дачкі-гараджанкі, якая ўжо даўно жыве сваім жыццём. Пішучы пісьмо, маці ўспамінае сваю маладосць, пражытае жыццё, у якім былі і радасці, і горасці, і будні, і святы. Смутак галоўнай гераіні ад таго, што нават родныя людзі абкрадваюць саміх сябе, забываючы за паўсядзённымі сваімі клопатамі пра звычайную ўвагу адзін да аднаго, пра душэўную чуласць, без якой нават добрыя справы не саграваюць душу. Духоўнасці, простых, але такіх патрэбных радасцей – вось чаго не хапае ў жыцці людзей.

Вобраз жанчыны не з’яўляецца галоўным у апавяданні Чыгрынава «Птушкі ляцяць на волю», але ж ён адыгрывае вельмі істотную ролю ў раскрыцці аўтарскай задумы, у канцэптуальнай пастаноўцы праблемы і яе вырашэнні. У час вайны галоўны герой апавядання Дземідзёнак страціў самае дарагое – унучку Алёнку. Адварнулася ад яго і дачка. Пасля ўсяго перажытага Дземідзёнак не азлобіўся, а пачаў шукаць апірышча ў жыцці. На жаль, гэтым апірышчам аказаліся не людзі. У нейкі момант галоўны герой усвядоміў, што падняцца над жыццёвымі нягодамі, якія нявечаць чалавечую прыроду, можа толькі дабрыня. Менавіта яна здольна ачысціць душу і даць збавенне ад пакутаў і адзіноты. Трагедыя, што адбылася ў старожцы пасля таго, як фашысты разлучылі ўнучку з дзедам, падштурхнула апошняга да незвычайнага занятку: купляць у людзей птушак, каб выпускаць іх на волю, вяртаючы ім першародны сэнс жыцця. Чаму ж не людзі, а птушкі сталі апірышчам для старога Дземідзёнка? Таму, што не кожны чалавек мог зразумець дзіўны занятак Дземідзёнка. Вось і пачыналі «часаць языкамі», кажучы, што ён птушак «перапрадае і гэтым самым вунь якую капейку зарабляе» [2, с. 244]. Свае адносіны да такіх размоў аўтар выказвае ва ўскоснай форме, даючы чытачу магчымасць самому паразважаць. «Ніхто ж не ведае, што небарака на сваю пенсію тых птушак купляе. Часам без куска хлеба бывае» [2, с. 244]. Другі эпізод адносіцца да куплі зняволеных птушак у адной з хат. І вось тут аўтар паказвае, што, на жаль, жанчына можа быць няшчырай, крывадушнай, з прыхаванай думкай пра ўласны інтарэс. Сведкам размовы маці з сынам, які толькі што прадаў птушак Дземідзёнку, стаў аўтар-апавядальнік.

У гэты момант з сенцаў выкацілася жанчына і гукнула праз двор:

-Колькі ён даў табе?

-Адказаў ёй танклявы голас з хаты.

-А божухна! Дык ты ж танна аддаў! – заенчыла кабета.

-А што яны варты, вераб’і тыя, - спрабаваў нехта давесці.

-Варты! Варты! Закаркаў... Што табе, чужых грошай шкада? Не будзь дурнем. Хай пускае на вецер, калі ў яго многа іх!

Жанчына сказала гэтак і захіхікала, а мне, здаецца, упершыню зрабілася шкада Дземідзёнка [2, с.246].

Прыведзеныя прыклады з'яўляюцца яркім доказам таго, што ў жыцці часта бывае так, што людзі не разумеюць адзін аднаго, не здольны ўбачыць чалавечую трагедыю і сваімі дзеяннямі і ўчынкамі дапамагчы тым, каму вельмі патрэбны разуменне, спагада і дабрыня. На шчасце, былі і другія прыклады. Герой – апавядальнік твора зацікавіўся лёсам старога чалавека. Яго жыццёвая трагедыя ўзрушыла душэўныя пачуцці хлопчыка, які імкнецца зразумець былога лесніка, шкадуе яго, збірае хлопцаў, што прыносілі на продаж Дземідзёнку птушак, і расказвае ім пра яго жыццёвую трагедыю. Аўтару – апавядальніку здаецца, што ён «зрабіў нешта добрае, нават, калі хочаце, абараніў спакутаванага старога ад людской надакучлівасці» [2, с. 249]. На жаль, гэтая дапамога пазбавіла старога Дземідзёнка занятку, які прыносіў яму радасць і асалоду: так дзед выконваў свой абавязак перад загінуўшай у вайну ўнучкай. І жыццё яго як бы траціць свой змястоўны сэнс, калі рабіць гэтага ён больш не можа. І той, хто шчыра хацеў дапамагчы яму, дакарае сябе за няўдалую спробу: «Бо не кожная рана паддаецца лекам. Асабліва калі на душы...» [2, с. 249].

У апавяданні І.Чыгрынава паэтызуецца вобраз жанчыны. Паказваючы, як і чым жывуць яго гераіні, пісьменнік не імкнецца адшукаць у гэтым нешта такое, што вылучала б іх сярод іншых жыхароў. Іх жыццё напоўнена звыклымі клопатамі і справамі, не надта багатае на значныя і яркія падзеі. Але колькі дабрыні і мудрасці хаваецца за кожным словам жанчын, колькі шчырай спагадлівасці ў іх учынках. Менавіта такой бачыцца маці героя-апавядальніка, якая не толькі не гаворыць нешта дрэннае пра Дземідзёнка, а нават клапоціцца аб тым, каб яе сын і ў думках не дазволіў сабе падумаць кепска пра чалавека: «Маці скупілася на словы, і я адчуў, што яна больш клапацілася, каб сын яе не падумаў кепскага пра чалавека» [2, с. 243]. Такой паўстае са старонак апавядання і Дакуліха, жанчына, у якой кватаруе Дземідзёнак. Хоць аўтар на пачатку твора гаворыць, што яна «прыняла яго (Дземідзёнка) як кватаранта, каб мець за гэта на старасці якую капейку» [2, с. 244], але потым, даведаўшыся пра жыццёвую трагедыю лесніка і ўбачыўшы яго бескарыслівасць, працавітасць, «адмовілася ад тых грошай». Яна, калі ў Дземідзёнка не застаецца грошай пасля куплі птушак, «сваім корміць яго», сароміць тых, у каго хапае сумлення нажывацца на чужым горы, шчыра перажывае за свайго кватаранта ў фінале твора, калі той аказаўся адлучаным ад свайго незвычайнага занятку, бо «ён жа гэтымі птушкамі і жыў адно апошні час» [2, с. 249]. Мудрасць, далікатнасць, душэўны такт уласцівы гэтым жанчынам, якія у той жа час асуджаюць тых, хто імкнецца ў самых карыслівых мэтах скарыстаць гора Дземідзёнка і нажыцца на продажы птушак.

У апавяданні «Птушкі ляцяць на волю» І. Чыгрынаў паказаў чалавечую трагедыю простаі жанчыны, што прыйшла шукаць у вёску магілу сына. Складанасць жыццёвай сітуацыі ўзмацняецца тым, што сын яе – паліцай, здраднік, якога расстралялі свае ж людзі. Аўтар ні ў якім разе не апраўдвае і

не рэабілітуе дзеянні паслугачоў фашыстаў, кажучы аб тым, што людзі «пракліналі на чым свет стаіць і немцаў, і здрадніка, і маці, якая нарадзіла яго»[2, с. 215]. Але час ідзе. Як жа быць тым, хто аказаўся блізкімі ці сваякамі здраднікаў? Вось у гэтым і спрабуе разабрацца І. Чыгрынаў, разблытваючы клубок чалавечых пачуццяў. Псіхалага-аналітычны прынцып адлюстравання рэчаіснасці дапамог пісьменніку паглыбіцца ва ўнутраны свет жанчыны-маці, паказаць яго праўдзіва і пераканаўча. Уражвае кожная дэталі, кожны сказ. Аўтар не спяшаецца сказаць аб тым, хто такая Рэйдзіха – галоўная гераіня апавядання – і гэтым самым заінтрыгоўвае чытача, падштурхоўвае яго да таго, каб ён сам пранікся разуменнем жыццёвай трагедыі старой і нямоглай жанчыны. А каб пранікнуцца разуменнем да чалавека, найперш трэба адчуць, як яму живецца на зямлі. Галоўнай гераіні апавядання, у гэтым не можа быць сумненняў, нялёгка: «Згорбленая, маленькая Рэйдзіха стаяла перад Ганнаю босая – ногі былі парэпаня, з пакручанымі пальцамі, як у вялікай птушкі, скінутаі аднекуль з гнязда: яна цяпер чаплялася сваімі кіпцюрамі, каб перастаць нарэшце падаць, неяк затрымацца хоць тут, на зямлі» [2, с. 209]. Старая жанчына, што прыйшла ў вёску шукаць магілу сына, – маці паліца, і таму да яе гора стаўленне асаблівае. Мы адчуваем бязмернае матчына гора, страх жанчыны перад аднавяскоўцамі, пачуццё залежнасці ад іх (пакажуць ці не пакажуць магілу сына), але нідзе не бачым, каб старая хоць на хвіліну задумалася, якім чалавекам быў яе сын. І. Чыгрынаў акцэнтуюе ўвагу на прыродным інстынкце маці, якая знайшла магілу сына і аплаквае яго не як паліца, а як сына. Бо сэрца маці заўсёды баліць па роднай крывінцы, па сыне, які б ён ні быў.

Такім чынам, мы ўзялі толькі адзін аспект, дэманструючы тэматычную, змястоўную і вобразную блізкасць творчасці абодвух мастакоў слова, і паказалі, што час і абставіны далёка не заўсёды спрыяльныя для чалавека, але, дзякуючы маральнай трываласці і вялікаму запасу духоўнасці, героі празаікаў дэманструюць жыццесцвярджальны пачатак, у якім знаходзіць месца памяць пра Радзіму, пра бацькоўскі дом, любоў да маці, адчуванне кроўнай сувязі з зямлёй, радасць зносіна са светам – тую гаму перажыванняў і пачуццяў, якія акрэсліваюць маральны воблік чалавека і ўласцівы жывой душы.

Літаратура

1. Адамовіч Я. К. Гармонія абставін – гармонія душы / Я. К. Адамовіч // Беларускае апавяданне 50-60-х гадоў. Мінск, 1998.
2. Чыгрынаў І. Выбраныя творы. У 3 т. Т. 1. Апавяданні / аўт. прадм. В. Каваленка. Мінск, 1984.
3. Чыгрынаў І. Паміж сонцам і месяцам // Роздум над жыццём, культурай і літаратурай. Мінск, 1994.
4. Шукшын В. Нравственность есть Правда / Составитель Л. Н. Федосеева-Шукшина. М., 1979.
5. Шукшын В. Собрание сочинений: В 3 т. Т. 2. Рассказы 1960-71 годов / составитель Л. Н. Федосеева-Шукшина. М., 1985.

